

ข่าวอินทรีย์ : นวัตกรรมสังคมการเกษตรสู่มาตรฐานสากล

Organic rice: Innovation of agricultural society to universal standard

ฉัตรวรัญช์ องค์กรสิงห์¹

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) นวัตกรรมสังคมของการปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง อ.ราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ และ 2) องค์ประกอบของชุมชนที่ปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง อ.ราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ที่สามารถเชื่อมโยงในระดับตลาดโลก เครื่องมือในการวิจัยคือการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มและการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม มีผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวนทั้งสิ้น 15 คน ผลการศึกษาพบว่า

นวัตกรรมสังคมการปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์ประกอบด้วย การปรับโครงสร้างของดิน เป็นการบำรุงดินด้วยวิธีผสมผสานจากการทำนาแบบดั้งเดิมและการบริหารจัดการใหม่อย่างเป็นระบบภายใต้การตรวจสอบจากระบบมาตรฐานสากล การหาโอกาสเพื่อแก้วิกฤตจากช่องทางของภาครัฐ เช่นการประกวดสินค้าโอท็อปและการแสดงการจัดสินค้าออกบู๊ตตามงานต่างๆ รวมถึงการหาโอกาสเข้าสู่ระบบสากล สำหรับองค์ประกอบของชุมชนที่สามารถเชื่อมโยกับระบบตลาดโลกได้คือ การมีผู้นำที่ดี มีความเข้มแข็ง มีวิสัยทัศน์และเป็นแบบอย่าง การบริหารจัดการที่ดีโดยทีมงานที่เป็นปึกแผ่น การบริหารงานในระบบการจัดการในรูปของคณะกรรมการและสมาชิกกลุ่ม และความรู้สึกผูกพันกันของชุมชน ผ่านระบบสวัสดิการสังคม และการทำเพื่อประโยชน์ของสังคมและสิ่งแวดล้อมส่วนรวม

คำสำคัญ : ข้าวอินทรีย์, นวัตกรรมสังคม, มาตรฐานสากล

Abstract

This research is a qualitative research that aims to study 1) social innovation of organic rice farming of the community enterprise, Ban Um Saeng Rice Center, Amphur Rasi Salai, Sisaket Province and 2) components of the community growing organic rice of the community enterprise, Ban Um Saeng Rice Center, Amphur Rasi Salai, Sisaket Province that can be linked to the global market. The research tools include an in-depth interview, group discussion, and participatory observation. There are totally 15 major informants.

The research finding revealed that social innovation of organic rice farming consists of soil structure adjustment, which is a way to nourish the soil with a combination of traditional farming method and new systematic management under the inspection with international standards, finding

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, ดร., ผู้อำนวยการหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาผู้นำทางสังคม ธุรกิจ และการเมือง (ระบบการศึกษาทางไกลทางอินเทอร์เน็ต) วิทยาลัยนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต chattrsu@gmail.com 081-4469699

สะสมในพืช ในปุ๋ยเคมีไม่มีเกลือแร่ สารอาหารขนาดเล็กหรือสารอาหารขนาดใหญ่ ดังนั้นหลังใช้ปุ๋ยเคมีไม่กี่ปี ดินจะขาดความสมบูรณ์และสารอาหารเหล่านั้นจะหมดไป และในเวลาต่อมาก็จะไม่มีสารอาหารเหล่านั้นในผลไม้หรือผักที่เพาะปลูกทำให้ผลผลิตเสียคุณภาพ

เกษตรอินทรีย์ (Organic farming) จึงเป็นทางเลือกของทั้งชาวนาและผู้บริโภค โดยสหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (International Federation of Agriculture : IFOM) ให้คำนิยามของเกษตรอินทรีย์ว่าเป็น “ระบบการเกษตรที่ผลิตอาหารและเส้นใยด้วยความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจ โดยเน้นหลักการปรับปรุงบำรุงดิน การเคารพต่อศักยภาพทางธรรมชาติของพืช สัตว์ และนิเวศการเกษตร เกษตรอินทรีย์จึงลดการใช้ปัจจัยการผลิตภายนอก และหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ เช่นปุ๋ย สารกำจัดศัตรูพืช และเวชภัณฑ์สำหรับสัตว์ และในขณะเดียวกันก็พยายามประยุกต์ใช้ธรรมชาติในการเพิ่มผลผลิตและพัฒนาความต้านทานโรคของพืชและสัตว์เลี้ยง” หลักการเกษตรอินทรีย์จึงเป็นหลักการสากลที่สอดคล้องกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม ภูมิอากาศและวัฒนธรรมของท้องถิ่น เนื่องจากก่อให้เกิดผลผลิตที่ปลอดภัยจากสารพิษ และช่วยฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน มีหลักการของการอยู่ร่วมกันและพึ่งพิงธรรมชาติทั้งบนดินและใต้ดิน ใช้ปัจจัยการผลิตอย่างเห็นคุณค่า และมีการอนุรักษ์ให้อยู่อย่างยั่งยืน นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาแบบเป็นองค์รวมและความสมดุลที่เกิดจากความหลากหลายทางชีวภาพในระบบนิเวศทั้งระบบ (วัลย์พร มหาคุณ และ พิมพ์หทัย วิจิตรธรรมาวัน, ม.ป.ป)

ชาวนาที่ ต.บ้านอุ่มแสง อ.ราชสีห์ จ.ศรีสะเกษ เคยประสบปัญหาเดียวกันกับชาวนาส่วนใหญ่ แต่ด้วยความมุ่งมั่น ตั้งใจในการเอาชนะปัญหาร่วมกัน จึงได้รวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนในชื่อ “วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง” ช่วยเหลือเกื้อกูล ร่วมมือกันแก้ปัญหา ระดมสมอง จนสามารถพัฒนาวิธีการปลูกข้าวหอมมะลิแบบเกษตรอินทรีย์ เน้นการพึ่งพาตนเองโดยน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ ตั้งแต่การเพาะเมล็ดพันธุ์ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ทำปุ๋ยอินทรีย์ ลดต้นทุนการปลูกข้าว ลดรายจ่าย ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งแสดงถึงพัฒนาใหม่ภายใต้ประสบการณ์ของตนเอง โดยทางกลุ่มฯ ใช้ความสามารถของกลุ่มต่อรองกับตลาดโลก ทำให้ผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลิเกษตรอินทรีย์ได้รับการรับรองมาตรฐานทางการตลาดของสากล ถึง 8 รายการ ประกอบด้วย 1) สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications: GI) 2) ผลิตภัณ์ท์ออร์แกนิกไทยแลนด์ (Organic Thailand) 3) มาตรฐานของสหพันธ์ขบวนการผู้ผลิตสินค้าออร์แกนิกระหว่างประเทศ (International Federation of Organic Agriculture Movements : IFOAM) 4) มาตรฐานการรับรองผลิตภัณ์ท์อาหารและออร์แกนิกของ สหรัฐอเมริกา (USDA) 5) มาตรฐานตามระบบการค้าที่เป็นธรรม (FLO ID 27806 ของ FAIRETRADE) 6) มาตรฐานระบบเกษตรอินทรีย์สหภาพยุโรป (EU-NOP) 7) มาตรฐานข้าวหอมมะลิไทย และ 8) การรับรองมาตรฐานของผลิตภัณ์ท์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณ์ท์ และได้มีการรวมตัวกันเป็นวิสาหกิจชุมชน การได้รับการรับรองมาตรฐานดังกล่าวส่งผลให้รูปแบบในการขายข้าวของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนนี้เปลี่ยนไป ไม่ตกอยู่ในสถานะที่เสียเปรียบนายทุน แต่สามารถขยายผลผลิตข้าวได้ในตลาดเฉพาะ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าการปลูกข้าวอินทรีย์ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง มีลักษณะของการเป็นนวัตกรรมที่ให้ผลผลิตทั้งก็โลกรับต่อได้ในจำนวนที่สูง และราคาก็สูงตามไปด้วย ที่สำคัญคือเป็นเกษตรอินทรีย์ที่ไม่ทำลายคน พืชและสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยจึงได้มีความสนใจที่จะศึกษา “ข้าวอินทรีย์ : นวัตกรรมสังคมการเกษตรสู่มาตรฐานสากล” ในงานชิ้นนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดกรมสังคมนตรีของการปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง อ.ราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ
2. เพื่อศึกษาองค์ประกอบของชุมชนที่ปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง อ.ราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ที่สามารถเชื่อมโยงในระดับตลาดโลก

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยเรื่อง “ข้าวอินทรีย์ : นวัตกรรมสังคมนตรีเกษตรสู่มาตรฐานสากล” ศึกษาวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ” เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งเป็นผู้มีความสำคัญหลักที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการสัมภาษณ์เพื่อหาข้อมูล โดยในงานวิจัยในวิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักในเชิงทฤษฎี (Theoretical Sampling) จำนวนทั้งสิ้น 15 คน ได้แก่ 1) กลุ่มเกษตรกรที่ประกอบอาชีพทำนา เพื่อให้สามารถอธิบายถึงวิธีการทำนาในอดีต สภาพแวดล้อม และปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลให้การทำนาเปลี่ยนแปลงไปจนกระทั่งถึงยุคการใช้เกษตรเคมี 2) สมาชิกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ เพื่อให้สามารถอธิบายถึงที่มาเหตุผล ความจำเป็นในการรวมกลุ่ม กระบวนการต่อสู้ ดิ้นรน เพื่อหาทางออกร่วมกัน 3) ผู้นำชุมชน 4) ผู้นำกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ และ 6. เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนอุ่มแสง

แหล่งข้อมูลมาจากแหล่งทุติยภูมิ (Secondary Data) และแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) โดยรวบรวมข้อมูลจากการจดบันทึก การบันทึกเสียงที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง สำหรับเครื่องมือที่ใช้ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Discussion) และ) การสังเกตการณ์ (Observation) โดยผู้วิจัยลงพื้นที่วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ เพื่อรวบรวมข้อมูลจากพื้นที่ สังเกตวิธีการสื่อสาร การมีปฏิสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน และการสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคมนตรีข้าวอินทรีย์

สรุปผลการวิจัย

บ้านอุ่มแสง ตั้งอยู่ที่ตำบลคู อำเภอรามราช จ.ศรีสะเกษ เป็นหนึ่งในห้าจังหวัดที่อยู่ในทุ่งกุลาร้องไห้ สภาพภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ที่มีความแห้งแล้ง ทุรกันดารที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาบ้านอุ่มแสงเคยประสบวิกฤตหนักขนาดที่ขาดน้ำลึก 3.50 เมตร น้ำแห้งขอดจนหมดโดยไม่สามารถสูบน้ำได้เลย ยิ่งในฤดูแล้งไม่สามารถนำน้ำใต้ดินมาใช้ได้เพราะน้ำใต้ดินแห้งกลายเป็นเกลือ การทำนาจึงอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ในการนำเสนอส่วนของสรุปผลการวิจัย ได้เสนอเป็นลำดับขั้นดังนี้

4.1 สภาพสังคมชาวนาก่อนการมีนวัตกรรมสังคมนตรีเกษตรอินทรีย์

เมื่อภาครัฐมีนโยบายสนับสนุนการพัฒนาพันธุ์ข้าว ส่งเสริมให้ชาวนาใช้พันธุ์ข้าว กข เพาะปลูกเพื่อส่งออกขายปริมาณมาก ส่งผลให้ต้นทุนการผลิตสูง ทั้งค่าไถไถนา เตรียมดินสำหรับปลูกข้าว ค่าจ้างดำนาหรือหว่านข้าว ค่าปุ๋ย ค่าจ้างใส่ปุ๋ย ค่ากำจัดวัชพืชและแมลงศัตรูข้าว ค่าสูบน้ำเข้านา ค่าเก็บเกี่ยวข้าวและค่านวดข้าว แต่ผลผลิตที่ได้ต่ำจนทำให้เกิดปัญหาหนี้สิน ชาวนาที่บ้านอุ่มแสงไม่มีใครอยากอยู่บ้าน จึงออกไปทำงานทำต่าง จังหวัด ส่งผลให้ชาวนาในบ้านอุ่มแสงประสบปัญหาทั้งสุขภาพทางกายจากการใช้สารเคมีและสุขภาพทางใจจากภาวะครอบครัวล่มสลาย

ชาวนาที่มารวมกลุ่มกันในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ล้วนได้รับผลกระทบจากใช้สารเคมีทั้งทางตรงและทางอ้อม ลุงบุญมี สุระโคตร เป็นผู้นำคนสำคัญที่ได้ก่อตั้งวิสาหกิจแห่งนี้ขึ้น ประสบการณ์ตรงที่เกิดขึ้นกับลุงบุญมีคือการไปซื้อยาฆ่าเชื้อราฆ่าฟ่นไส้ตันข้าวตามคำแนะนำของร้านขายสินค้าเกษตร แต่อุปกรณ์สเปรย์ที่แบกใส่หลังรั้วทำให้ยาฆ่าเชื้อราตไ้หลังลุงบุญมี ทำให้แสบร้อนมาก เมื่อไปหาหมอ หมอบอกว่าถ้าโดนมากๆ จะเสี่ยงต่อการเป็นโรคมะเร็งผิวหนัง นอกจากนั้น เพื่อนชาวนาแปลงข้างเคียงฉีดยาฆ่าหญ้าตอนกลางวันแล้วเป็นลมล้มพับจนต้องนำส่งโรงพยาบาล หรือปลาที่อยู่ในน้ำในนาตายหมด ประสบการณ์โดยตรงที่เกิดขึ้นกับตัวเอง รวมทั้งสิ่งที่ลุงบุญมีพบเห็นทั้งหมด ทำให้ฉุกคิดขึ้นว่าชีวิตจะอยู่ได้ไหมถ้าไม่ใช่สารเคมี ลุงบุญมีจึงหยุดการใช้สารเคมีตั้งแต่นั้น และเมื่อย้อนนึกถึงการทำนาของคนรุ่นบรรพบุรุษนับแต่ตายาย ก็ไม่มีการใช้สารเคมี เนื่องจากไม่ได้ทำนาเพื่อขาย แต่ทำนาเพื่อให้มีอาหารกิน หากมีเหลือก็ขายหรือแลกเปลี่ยนกันบ้าง ต่อมาในรุ่นพ่อแม่ ชาวนาเริ่มทำนาเชิงพาณิชย์ มุ่งทำนาให้ได้ผลผลิตมากๆ เพื่อขายข้าวได้เงินมากๆ ตามกระแสบริโภคนิยม แต่สุดท้ายกลับพบว่ามีปัญหาตามมาหลายด้านทั้งสุขภาพ ภาระหนี้สิน รวมถึงสังคมที่คนในชุมชนออกจากพื้นที่ไปหางานที่อื่นทำ ลุงบุญมีเองเมื่อทำนาแล้วมีแต่หนี้สินลองไปทำอาชีพอื่น เช่นช่างเฟอร์นิเจอร์ ตัดเย็บเสื้อผ้า และการทำเห็ดฟาร์มแบบโรงเรือน จนกระทั่งได้มาศึกษาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ในหลวงรัชกาลที่ 9 ซึ่งหลักคิดสำคัญที่ลุงบุญมีเรียนรู้ คือหลักการพึ่งพาตัวเองให้มากที่สุดก่อนที่จะไปพึ่งพาข้างนอก จุดนั้นเองได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการทำเกษตรอินทรีย์ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

กลุ่มฯ เริ่มจากการทำปุ๋ย โดยรวมเงินลงทุนและนำไปซื้อเครื่องจักร เครื่องปั้นและเครื่องผสมปุ๋ยจากจังหวัดปทุมธานี มาผลิตทำปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ดขายให้สมาชิกด้วยกันในราคาถูก แต่สมาชิกบางคนไม่มีเงินจ่ายค่าปุ๋ย ลูกค้าบางคนซื้อปุ๋ยแล้วไม่จ่ายเงิน บางคนตายก่อนที่จะใช้หนี้หมด และถูกโกงเสียหายไปหลายแสนบาท ต้องเอากำไรจากการขายข้าวของสมาชิกลำมาจ่ายทดแทนเงินที่ถูกโกงไป จนไม่มีเงินมาหมุนเพราะได้นำเงินบางส่วนไปลงทุนสร้างอาคาร ซื้อเครื่องจักร สมาชิกเริ่มทยอยลาออก ถอนหุ้น ผู้บริหารกลุ่มแบกรับภาระหนี้ จนกระทั่งมาพบนวัตกรรมการปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์

4.2 นวัตกรรมสังคมการปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง อ.ราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ

4.2.1 การปรับโครงสร้างของดิน

การทำนาได้ปีละครั้งโดยอาศัยน้ำฝน จึงเป็นที่มาของความคิดว่าทำอย่างไรให้อยู่กับธรรมชาติให้ได้ และทำให้ผลผลิตข้าวออกมาดีที่สุด ลุงบุญมีและสมาชิกกลุ่มฯ จึงเริ่มปรับปรุงบำรุงดิน พัฒนาวิธีการปลูกข้าวจนทำให้ข้าวของบ้านอุ่มแสงมีผลผลิตสูงกว่าพื้นที่อื่นในทุ่งกุลาร้องไห้ โดยใช้วิถีคิดการณ่ว่าฝนจะตกประมาณเดือนไหนพิจารณาปัจจัยต่างๆ อาทิ ลักษณะลมฟ้าอากาศ การพยากรณ์อากาศจากกรมอุตุนิยมวิทยา รวมทั้งข้อมูลจากเครือข่ายชาวนาในพื้นที่และจังหวัดที่อยู่ใกล้กันมาประกอบการตัดสินใจ หลักการคือฝนจะมาเข้าปีละครั้งเดือน ช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม ฝนจะมา ทางกลุ่มจะคอยเตือนเกษตรกรว่าถึงฤดูกาลเพาะปลูกหรือยัง หากยังก็จะชะลอไม่ให้อานข้าวเร็วเกินไป เพราะหากฝนไม่มา ข้าวก็จะตาย นาใช้น้ำฝนเป็นหลักที่เคยเป็นจุดด้อยกลับกลายเป็นจุดแข็งที่ทำให้ข้าวของบ้านอุ่มแสงมีความโดดเด่น เป็นที่ต้องการของลูกค้า

การทำนาที่ใช้สารเคมี ใช้ปุ๋ยเคมี ถึงแม้ต้นข้าวจะเติบโต ออกใบเขียวสวยงาม แต่ดินจะแข็งกระด้าง เสื่อมสภาพ ลุงบุญมีจึงเริ่มกระบวนการพัฒนาโครงสร้างดิน โดยไม่ได้ทำแบบหักดิบ แต่ทำแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยทั่วไปผืนนา 15 ไร่ ชาวนาจะใส่ปุ๋ยเคมี 15 กระสอบ ในการทดลองปรับปีแรก ทางกลุ่มใส่ปุ๋ยเคมี 10 กระสอบ ปุ๋ยอินทรีย์ 5 กระสอบ ผสมกัน ปีที่สองใส่ปุ๋ยเคมี 7 กระสอบ ใส่ปุ๋ยอินทรีย์เกือบครึ่ง ปีที่สามใส่ปุ๋ยเคมี 5 กระสอบ



ในช่วงแรกที่ลดปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมี พบว่าข้าวจะโตช้า ต้นไม่สวย ไม่เหมือนกับการใช้สารเคมีที่ปุ๋ยเคมีจะไปบำรุงต้นข้าวเติบโตงอกงาม แต่การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ดินจะไม่แข็งกระด้าง น้ำหนักข้าวเมื่อขายได้น้ำหนักมากกว่าข้าวที่ทำด้วยปุ๋ยเคมี จนผลผลิตเริ่มมากขึ้น คิดว่าน่าจะอยู่ได้ กลุ่มจึงริเริ่มชวนคนมาร่วมทำนาเกษตรอินทรีย์ครั้งแรกในปี 2547 โดยเริ่มจากในหมู่เครือญาติ ประกอบด้วย ตระกูลสุระโคตร ตระกูลธรรมวัฒน์ และตระกูลศุภสร ซึ่งการรวบรวมสมาชิกจากญาติพี่น้องที่อยู่ในละแวกเดียวกันนั้นทำให้ง่ายต่อการพูดคุย ถ่ายทอดแนวความคิด วิธีการทำนา และวิถีชีวิตที่จะเปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งสิ่งที่ลุงบุญมีพูดย้ำเสมอจนสมาชิกจดจำได้แม่นยำคือ อยากให้สมาชิกมีรายได้มากขึ้น ช่วยเหลือตัวเองได้มากขึ้น ไม่อยากให้สมาชิกทำนาอย่างเดียว อยากให้มีรายได้ตลอดปี

“ทำนาที่ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ต้องใจเย็น อันดับแรกข้าวไม่สวยไม่งาม ไม่แตกใบเขียวเหมือนใส่ปุ๋ยเคมีจากร้าน แต่เราศรัทธาวิธีนี้ เลยแบ่งครึ่งกันกับสามี เขาชอบปุ๋ยเคมีเพราะใส่แล้วมันแตกใบงาม ใบใหญ่ แต่เรามาใช้อินทรีย์ เขาเห็นข้าวเราแตกใบเขียวซ้ำไม่ทันใจเขา แต่พอเกี่ยว ข้าวเราน้ำหนักดีกว่า ได้มากกว่า ตอนหลังเลยหันมาเอาตาม ตอนนี่ที่นาที่บ้านใช้อินทรีย์หมด เขาว่าดีต่อสุขภาพเขาด้วย”

กัญญา ภิรเกษม สมาชิกกลุ่ม

กัญญามีที่นา จำนวน 4 ไร่ สมัยก่อนทำนาข้าวใส่ปุ๋ยเคมี น้ำหนักข้าวได้เพียง 400 กิโลกรัม แต่เมื่อเปลี่ยนมาทำนาข้าวอินทรีย์ได้ข้าวน้ำหนักถึง 500 กิโลกรัม หรือเท่ากับครึ่งตัน ดังนั้นเมื่อในหมู่ญาติพี่น้องทำได้ เริ่มยืนได้ด้วยวิถีเกษตรอินทรีย์ คนที่อยู่ต่างพื้นที่เริ่มเห็นถึงความสำเร็จที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมก็เริ่มให้ความสนใจทยอยเข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่ม จากจุดเริ่มต้นที่หมู่บ้านอุ่มแสง ต.คู อ.ราชสีห์ลือ ขยายไปสู่ชุมชนใกล้เคียง

การปรับโครงสร้างดินไม่ใช่งานที่ทำเฉพาะอย่างเหมือนกับการใส่ปุ๋ยเคมี แต่คนที่ทำเกษตรอินทรีย์ต้องมีใจรักและวางแผนการทำงานทั้งปี เช่นเหมือนทำงานประจำต้องมีแผนการทำงานเสร็จจากทำนาว่าต้องทำอะไร เก็บเกี่ยวต่อซัง ทำปุ๋ยหมัก ปลูกพืชไว้เพื่อโลกบดต่อซัง จะปรับปรุงดิน

“ลุงบุญมีก็ละเอียดละออกับวิธีแต่ละอย่าง เกษตรทั่วไประบายใจรักไม่ชอบเขาก็จะไม่ทำ”

แสวง กาลพัฒน์ เกษตรอำเภอ

4.2.2 โอท็อป : โอกาสและช่องทางของรัฐ

ในช่วง 3 ปีแรกของการปรับเปลี่ยนเป็นการทำนาอินทรีย์ ผลผลิตข้าวได้ไม่มากเท่ากับทำนาเคมี สมาชิกบางคนทนรอไม่ไหว ถอนตัวไปไม่น้อย แต่ลุงบุญมีและสมาชิกที่ร่วมก่อตั้งก็ไม่ถอดใจ เดินหน้าเคาะประตูหาสมาชิกแบบบ้านต่อบ้าน พูดคุยภาษาเดียวกันเพื่อถ่ายทอดแนวคิด จิตวิญญาณการต่อสู้ และความมุ่งมั่นที่จะพลิกฟื้นสภาพความเป็นอยู่ พร้อมกับหาวิธีทำให้ข้าวอินทรีย์ของกลุ่มเป็นที่รู้จักในวงกว้างมากขึ้น โดยเข้าร่วมโครงการโอท็อปคัดสรรข้าว ลุงบุญมีได้นำข้าวอินทรีย์ของกลุ่มเข้าไปที่พัฒนาชุมชนด้วยตนเอง โดยเล่าถึงที่มา แนวคิด กระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ เพื่อเสนอเป็นสินค้าโอท็อปประจำหมู่บ้าน โดยในปีนั้นข้าวอินทรีย์ของกลุ่มได้รางวัลโอท็อประดับ 5 ดาว จากนั้นจึงได้มีการต่อยอดเข้าร่วมโครงการของกรมพัฒนาชุมชนเป็นงานขายข้าวที่เมืองทองธานี ต่อมา ปี 2552 ลุงบุญมีชวนสมาชิกไปดูวิธีการปลูกข้าวกล้องงอกที่ จ.สกลนคร เมื่อดูทางกลุ่มจึงเกิดแนวความคิดว่า ถ้าขายข้าวมะลิที่เป็นข้าวขาว ขายได้กิโลกรัมละ 30 บาท ข้าวกล้องงอกอาจขายได้อีก 50 บาทจึงเริ่มทำข้าวกล้องงอกเพื่อเพิ่มผลผลิตให้มีกำไรมากขึ้น ต่อมาได้ส่งข้าวงอกเข้าประกวดและได้รับรางวัลชนะเลิศอันดับ 1 ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และเริ่มออกแบรนด์ (ตราสินค้า) ดังนั้นไม่ว่าทางกลุ่มจะออกผลิตภัณฑ์เพิ่มออกมาก็จะมี แบรนด์ “ลุงบุญมี” ติดมาด้วย



The 7th National Conference
Nakhonratchasima College
วันเสาร์ที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ.2563

เป็นสิ่งที่สื่อถึงความเป็นออร์แกนิก เป็นจุดสำคัญของการตลาด เป็นการสร้างความเชื่อ ต่อให้ไม่มีมาตรฐานรับรองความ เป็นออร์แกนิกแต่ถ้าเป็น แบรินด์ “ลุงบุญมี” ผู้บริโภคก็เชื่อได้ว่าเป็นสินค้าออร์แกนิก

4.2.3 จุดเปลี่ยนโคอินเตอร์

ลุงบุญมีเริ่มทำเกษตรอินทรีย์เมื่อปี 2548 และทางกลุ่มฯ ได้รับเลือกให้นำข้าวและสินค้าเกษตร อินทรีย์ไปออกบูทในงาน THAIFEX-World of Food Asia ในปี 2553 ซึ่งมีหน่วยงานตรวจรับรองคุณภาพและออก มาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลมาร่วมออกบูทในงานนั้นด้วย ลุงบุญมีจึงเห็นโจทย์ที่ใหญ่และท้าทายของกลุ่มในเรื่องการ ขอมมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในระดับสากล โดยเริ่มปี 2553 และยื่นเรื่องขอตรวจรับรอง ปี 2555 ซึ่งเมื่อทางกลุ่มได้รับการ รับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลก็ทำให้ผู้ซื้อข้าวเกิดความมั่นใจ โดยมีบริษัทจากประเทศอิตาลีมารับซื้อข้าว และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อทางกลุ่มเริ่มได้รางวัลมารันตีคุณภาพ เป็นการสร้างความมั่นใจให้เกิดขึ้นในหลายด้าน ทั้ง ในมิติด้านสังคม คนในชุมชนเริ่มเข้ามาทำงานในกลุ่ม ด้านลูกค้า มีการสั่งสินค้าจากลูกค้า 2 ล้านต้น ภายในหนึ่ง สัปดาห์ เป็นต้น โดยจุดเปลี่ยนที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ จากการที่กลุ่มไปจ้างโรงสีข้าวชาย ทำให้มองเห็นส่วนต่าง ซึ่งโรงสีเป็นฝ่ายกำหนดราคาและผลประโยชน์ กลุ่มฯจึงก้าวหน้าไปอีกขั้นด้วยการคิดจะสีข้าวขายเอง สร้างโรงสีของ กลุ่ม และตัดสินใจไม่ขายข้าวเปลือกให้กับโรงสีตั้งแต่ปี 2547 เป็นต้นมา

4.3 องค์ประกอบของชุมชนที่ปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง อ.ราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ที่สามารถเชื่อมโยงในระดับตลาดโลก

4.3.1 ผู้นำชุมชน

ผู้ริเริ่มการทำเกษตรอินทรีย์และผู้ก่อตั้งศูนย์ข้าววิสาหกิจชุมชนอุ่มแสงคือลุงบุญมี สุระโคตร ซึ่ง เคยเรียนรู้หลักการทำงานของ NGO ซึ่งเคยลงพื้นที่มายัง จ.ศรีสะเกษ ทำให้ได้เรียนรู้หลักการคิดการทำงานอย่างมี เป้าหมาย ได้ความรู้ เห็นจุดที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับชุมชนได้ การที่จะนำพาอะไรสักอย่างที่จะไปข้างหน้า จำเป็นต้องมีกระบวนการที่มาช่วยการออกแบบจากคนที่มีอุดมการณ์คิดเหมือนกัน ลุงบุญมีจึงเริ่มชักชวนชาวนาที่เป็น เครือญาติมาร่วมกันคิด ช่วยกันทำ และสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้น ตอนนั้นยังไม่มีใครร่วมทำเกษตรอินทรีย์ด้วย ลุงบุญมีจึงลงพื้นที่ พูดคุยกับชาวนาในบ้านอุ่มแสง สื่อสารทำความเข้าใจว่าเรื่องข้าวชาวนารู้ดีที่สุดเพราะเป็นคนทำเอง คนในชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยกัน ไม่ต้องรอให้ใครมาออกแบบให้ จะรอให้คนอื่นมาแก้ปัญหาหรือพึ่งพาจากภายนอกไม่ได้ อีกต่อไป

“ผมลงพื้นที่ อธิบายพูดคุยให้เข้าใจว่าตั้งแต่ข้างนอกไม่ได้แล้ว เราต้องทำกิจกรรมร่วมกัน พึ่งพาภายใน ชุมชนเรา เราไม่ต้องรอให้ใครมาออกแบบให้เราหรอก เราเป็นคนทำเรารู้ดี เราทำเรื่องข้าวเรารู้ดีเพราะเราเป็นคนทำ..ทุกอย่างเริ่มต้นทุนที่เราต้องลงทุนด้วย ตัวเองก่อน สุดท้ายระบบราชการเขาเห็น เขาก็มาช่วย”

บุญมี สุระโคตร

ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง

4.3.2 ความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่

ความตั้งใจที่จะทำให้ข้าวในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้มีความโดดเด่น มีเอกลักษณ์ แตกต่างจากแหล่ง อื่น ทำให้ทางกลุ่มฯเสนอตัวให้ภาครัฐเห็น และเข้าร่วมงานทางกลุ่มฯ ได้โอกาสแสดงผลผลิตในงานแสดง สินค้าต่างๆ อาทิ งานโอท็อป งาน THAIFEX-World of Food Asia และงาน Road Show ต่างประเทศ ซึ่ง กลุ่มฯ จะเป็นกลุ่มแรกๆ ที่ได้รับคัดเลือกเป็นกลุ่มนำร่องไปออกสื่อประชาสัมพันธ์สินค้าที่ต่างประเทศ ทำให้

ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเริ่มเป็นที่รู้จักทั้งตลาดในประเทศและต่างประเทศทำให้ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มได้รับการยอมรับในคุณภาพมากยิ่งขึ้น

4.3.3 การบริหารจัดการด้วยทีมงาน

การได้รับการตรวจจากมาตรฐานสากลเป็นหัวใจของการตรวจสอบ ทุกปีจะมีการตรวจสอบว่าการผลิตข้าวอินทรีย์เป็นไปตามมาตรฐานหรือไม่ กลุ่มได้บริหารจัดการสมาชิกกลุ่มให้เข้ารับการตรวจสอบ และแบ่งเป็น node เพื่อดูแลกันเอง โดยคณะกรรมการบริหารกลุ่มจะทำหน้าที่ประสานงานเครือข่ายและดูแล node แต่ละ node อย่างใกล้ชิด

“เราไม่ได้ไปตรวจสอบ แต่ไปเยี่ยมบ้าน ทำแกงไปให้ แบ่งกันกิน ไปเยี่ยมแล้วก็เลยมองว่า ในบ้านมีปุ๋ยเคมีไหม ทำเห็ดหรือเปล่า หรือมาเอาเชื้อปุ๋ยอินทรีย์จากกลุ่มใหม่ ถ้าไม่คอยตามดู และให้คำแนะนำ ก็จะห่างเหินกัน”

แสงจันทร์ น้อยนาง สมาชิกกลุ่ม

4.3.4 ความผูกพัน

การบริหารจัดการที่ดูภาวะระบบด้วยคณะกรรมการบริหารและสมาชิกกลุ่ม มีระบบและกลไกที่ชัดเจน แต่ในแง่ของความผูกพันและเอื้ออาทรก็อาศัยผ่านระบบเช่นกัน ซึ่งกลุ่มทำโดยผ่านระบบการซื้อและลงทุนในหุ้น มีปันผลสมาชิก เฉลี่ยจัดสรรเป็นกำไร นอกจากนั้นยังมีสวัสดิการสังคม การช่วยเหลือกลุ่มสมาชิกและการทำกิจกรรมร่วมกัน เช่นกิจกรรมสิ่งแวดล้อมการปลูกต้นไม้ ปลูกป่าชุมชนร่วมกัน

“มีสวัสดิการชุมชน สมาชิกใครเจ็บป่วยได้เท่านี้ แต่กลุ่มที่อื่นไม่มี ชายข้าวเสร็จก็กลับบ้าน ที่เป็นเกษตรกรอำเภอ จังหวัดมานานเคยเห็นใครที่เป็นผู้นำที่คิดถึงคนอื่น เป็นเรื่องที่ยากที่จะห่วงสิ่งแวดล้อม

แสง กาลพัฒน์ เกษตรอำเภอ

อภิปรายผล

การรวมกลุ่มของศูนย์วิสาหกิจชุมชนอุ่มแสง เป็นกระบวนการทางนวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation) ซึ่งหมายถึง กระบวนการของการสร้างสรรค์ร่วมกันระหว่างสมาชิกของหน่วยสังคมที่อยู่ร่วมกัน เพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้ ประดิษฐ์ และกำหนดข้อปฏิบัติในทางสังคมขึ้นเพื่อการอยู่ร่วมกัน และ/หรือ แก้ไขข้อขัดแย้ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นข้อปฏิบัติทางสังคมชุดใหม่ และในระหว่างกระบวนการนี้ทุกฝ่ายมีโอกาสในการพัฒนาความชำนาญทางด้านการรับรู้ รับฟัง ความมีเหตุผล และการจัดการองค์กร (Howaldt and Schwarz, 2010) นอกจากนั้น

นวัตกรรมทางสังคม คือ การปรับปรุงรูปแบบการจัดกิจกรรมและการให้บริการเกิดจากแรงจูงใจในการดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้อาจอยู่ในรูปของการพัฒนาและแก้ไขปัญหาในการดำเนินงานต่างๆ ที่มีอยู่ก่อนหน้านี้ แต่โดยรวมแล้วกิจกรรมเหล่านี้ล้วนมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อสังคม ซึ่งแตกต่างจากนวัตกรรมทางธุรกิจที่เกิดขึ้นจากการต้องการเพิ่มมูลค่ากำไร หรือผลประโยชน์จากการประกอบกิจการ (Geoff Mulgan, 2007) เช่นเดียวกับศูนย์วิสาหกิจชุมชนอุ่มแสงที่ไม่ได้เกิดขึ้นเพื่อเพิ่มมูลค่ากำไรเป็นวัตถุประสงค์หลัก แต่มีความต้องการที่จะพึ่งพาตนเองให้ได้ และหลีกเลี่ยงจากสภาวะการณ์ที่ตกเป็นรองเรื่องของการทำนาจากปุ๋ยเคมี ภาวะของการทำนาแล้วเป็นหนี้เพราะต้นทุนการผลิตถูกผูกขาดโดยร้านค้าการเกษตรและระบบทุนนิยม ผลของการหลีกเลี่ยง



The 7th National Conference
Nakhonratchasima College

วันเสาร์ที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ.2563

จากสถานการณ์ที่บีบรัดขานาทำให้วิสาหกิจชุมชนอุ่มแสงได้คิดค้นนวัตกรรมที่เป็นการปรับปรุงการทำงานในสมัยครึ่งบรรพบุรุษให้อยู่ในรูปการบริหารจัดการที่ดี เช่นการปรับปรุงโครงสร้างของดิน เป็นต้น

กระบวนการต่อสู้ของศูนย์วิสาหกิจชุมชนอุ่มแสงเป็นการเรียนรู้แบบกลุ่มจนเกิดองค์ความรู้ในการบริหารจัดการดิน การปลูก การบำรุงรักษาและการดูแลข้าว ทุกกระบวนการจนถึงเข้าสู่โรงสี รวมถึงกลไกและระบบตลาดต่างประเทศ ซึ่งเป็นหัวใจของการขายข้าวได้ราคาสูงขึ้น กระบวนการสร้างองค์ความรู้นี้สอดคล้องกับงานของพระมงคล มหานิล (2552) ศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตข้าวกล้องหอมมะลิเพื่อเศรษฐกิจชุมชนจังหวัดอำนาจเจริญ ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตข้าวกล้องหอมมะลิเพื่อเศรษฐกิจชุมชน จังหวัดอำนาจเจริญเป็นองค์ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดต่อกันมาเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิมของชาวบ้าน การถ่ายทอดวิธีการผลิตข้าวกล้องหอมมะลิเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นได้แก่ ปัญหาบรรพบุรุษ ปัญหาการสนับสนุนจากภาครัฐ ปัญหาขาดเงินทุนหมุนเวียนและปัญหาขาดตลาดแหล่งจัดจำหน่ายเนื่องจากผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่ในปัจจุบันยังไม่เป็นที่ดึงดูดความสนใจของผู้บริโภคเท่าที่ควร

ความผูกพันที่เกิดขึ้นในองค์ประกอบของการเป็นนวัตกรรมสังคมที่แปรเป็นทุนทางสังคมสอดคล้องกับงานของ พิรณัฐ สิงห์พันธ์ (2558) ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมในการจัดการสถาบันการเงินชุมชนกองทุนหมู่บ้านหนองยาง หมู่ที่ 5 ตำบลซำราก อำเภอมือง จังหวัดตราด เพื่อวิเคราะห์ทุนทางสังคมของหมู่บ้านหนองยาง และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับการบริหารจัดการสถาบันการเงินชุมชนกองทุนหมู่บ้าน หนองยาง ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมของหมู่บ้านหนองยางมี 3 ทุนสำคัญ ได้แก่ ทุนทางสังคมในรูปแบบบรรทัดฐานทางสังคม ทุนทางสังคมในรูปแบบเครือข่าย ทุนทางสังคมในรูปแบบองค์กรชุมชน ที่ก่อให้เกิดความเอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความรู้สึกผูกพันต่อชุมชน ความไว้วางใจและเครือข่ายที่สะท้อนผ่านกิจกรรมของชุมชน ทำให้คนในชุมชนนำเงินมาฝากเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนถึงความเข้มแข็งของทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น และส่งเสริมความเข้มแข็งให้สถาบันการเงินชุมชน

ความเป็นนวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation) ที่ปรากฏในชุมชนการปลูกข้าวอินทรีย์ มีทั้งนวัตกรรมทางด้านผลิตภัณฑ์ เช่น ผลิตภัณฑ์จากน้ำมันรำข้าว เครื่องสำอาง ลิปสติก ไอศกรีมข้าว เป็นต้น และนวัตกรรมความร่วมมือ แม้ในสมัยดั้งเดิม การทำนาข้าวของชาวนาก็มีการรวมกลุ่มเอาแรงกันอยู่แล้ว การพัฒนาสร้างต้นแบบทางความคิด การประเมิน ซึ่งเป็นผลผลิตของกระบวนการเรียนรู้ การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจนเกิดเป็นนวัตกรรมสังคม และได้ขยายผลจากชุมชนหนึ่งไปยังอีกชุมชนหนึ่ง เผยแพร่แนวความคิดที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้และการพัฒนาสู่ภาพลักษณ์ใหม่ที่มีความรู้ มีอิสระ สามารถพึ่งพาตนเองได้ และให้ความรู้กับสังคม

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษากระบวนการของข้าวอินทรีย์ในกลุ่มที่ประสบความสำเร็จที่แตกต่างจากศูนย์ข้าววิสาหกิจชุมชนอุ่มแสง เช่นที่ตำบลผักไหม ตำบลมะยาง เป็นต้น เพื่อศึกษากระบวนการของนวัตกรรมสังคมว่ามีความแตกต่างหรือเหมือนกันอย่างไร

